

Received/Geliş: 05.05.2025 / Accepted/Kabul: 10.05.2025

BİLİMSEL BİLGİ ve TEOLOJİK DİLİN “DÜNYALARI”

Nadim MACİT¹

Özet

Dünya kavramı farklı anlamlar karşılığında ve nitelikler bağlamında kullanılır. Bu nedenle farklı dünyalardan, dünyanın farklı yüzlerinden bahsedilir. Hem varlık ve kültürel olarak hem de bilinmeyen dünya bilimsel bilginin konusudur. Dinin bu noktadaki yeri, sadece hem teorik hem de pratik sorunlarla uğraşan bilimsel bilgiye ahlaki bir içerik kazandırmaktan ibarettir. İnsanın kültürel akıl yoluyla inşa ettiği dünya ile din arasında sıkı bir bağlantı vardır. Hatta bu anlamda dünyadan ve dünyevileşmeden dahi söz edebiliriz. Fakat burada bir imkânlar alanı olan dünya hayatı ile bir dünya kurma arasında ince ayrımlar yapmak, din ile insanî etkinliğin kesişim noktalarını göstermek gerekmektedir. Gelecek perspektifi olarak öteki dünya ise doğrudan dinî bilgiye dayanır. Bir imkân alanı olarak aklı, içerik olarak anlatının konusudur.

Anahtar Kelimeler: Dünya, Teoloji, Bilim, Kültür, Anlatı

THE “WORLDS” OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE AND THEOLOGICAL LANGUAGE

Abstract

The concept of the “world” is employed with various meanings and attributes, allowing for references to different worlds and diverse aspects of the world. Both the tangible world, the cultural world, and the unknown world are subjects of scientific inquiry. At this juncture, religion’s role is to provide moral content to scientific knowledge, which addresses both theoretical and practical issues. There exists a close relationship between religion and the world constructed by humans through cultural consciousness. From this perspective, one can even speak of the world and the process of becoming worldly. However, it is essential to distinguish between worldly life—as a realm of possibilities—and the act of establishing a world, in order to identify the intersections between religion and human activity. The “other world,” as a projection of the future, is grounded in religious knowledge. While it is a subject of rationality as a domain of potential, it is also a subject of expression in terms of content.

Keywords: World, Theology, Science, Culture, Narrative

Giriş

Bilgi kuramı bağlamında dünya kavramı üzerine tahlil yapan K. Popper (1902/“Knowledge: Subjective versus Objective” adlı makalesinde üç dünyadan bahseder. Fiziki nesnelerin veya fizikî durumların dünyası; bu dünya canlı ve cansız tüm varlıkları ifade eder. Bilinç durumları veya zihnî durumların/düşüncelerin dünyası; bu dünya zihinsel ve psikolojik boyutu ifade eder. Eyleme yönelik davranışsal eğilimler dünyası, düşüncenin nesnel içeriklerinin, özellikle de bilimsel, şiirsel düşüncelere ve sanat eserlerine ilişkin nesnel içerikli dünya. Bu dünya masallar, mitler, bilimsel varsayımlar, matematiksel önermeler, resimler,

¹ Prof. Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi. E-posta: nadim.macit@ege.edu.tr

heykeller ve senfoniler oluşturur.² Üç dünyaya ilişkin yaptığı tanımı, kapsam ve bileşenleri açısından tahlil eden düşünür hem düalist gerçeklik dünya anlayışını eleştirir, hem de dünyayı anlama ve yorumlama açısından üç dünyanın farklı boyutlarına işaret eder. Ayrıca insan etkinliğinin ve kamusal alana yansıyan eserlerinin, diğer bir kültür dünyasının genişliğine işaret eder.

Teolojik dilde ise dünya kelimesi, “zat ve hüküm itibariyle yakın olmak, bulunmak” anlamına gelen *dünüv* kelimesinden türemiştir. Kullanıldığı bağlama göre anlam kazanan bu kelime zaman, mekân ve konum için kullanılır. Sözelimi *dünya hayatı* lafzî olarak yakın hayat anlamına gelir. Fakat hayat kelimesinin sıfatı olarak dünya, içinde bulunulan ve yaşanan anlamında “insanın yapıp etmelerinin oluşturduğu” dünya anlamına gelir. Bu anlamda dünya, beşerin yapıp etmelerinin niteliğine göre tanımlanır. Aynı ifade “ahiret ve ahiret hayatı” yani öteki dünya karşılığında kullanılır. Bu anlamda beşerin gelecek perspektifini, fiillerinin hüküm aldığı ahiret hayatını ifade eder.

Din dilinde âlem; “bütün övgüler âlemlerin Rabbi Allah’adır” (Fatiha: 1 / 2) ifadesinde olduğu gibi yeryüzünde hareket eden herkes ve her şey anlamında, yeryüzündeki bütün yaratıkların ve mahlûkatın ismi³ olarak kullanılır. “Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ı tenzih ve teşbih eder. O Aziz ve Hâkimdir.” (Hadid: 57/1) ayetinde olduğu gibi Kur’ân’da yer ve yeryüzü anlamında *arz* kelimesi kullanılır. Bu kullanım dikkate alınırsa arz coğrafî, dünya ise dinî ve ahlakî bir terim olarak yer almaktadır. Dolayısıyla din dilinde aşağılanan, kötülen dünya kozmik varlık değil burada sürdürülen ve ahiret kaygısını geri planda tutan hayat tarzıdır.⁴ Varlık, bilgi ve değer temelinde farklı anlayışlara dayalı olarak yapılan yorumlarda dünyanın aşağılandığına ilişkin birçok veri sunmak mümkündür. Ana çizgi olarak teolojik dilin üç dünyasından söz edebiliriz: Varlık olarak dünya, bir eylem biçimi ve inşa olarak dünya (günümüz diliyle kültürel dünya), fiillerin nihai hükmü ve karşılığı olarak öteki dünya.

1. Fiziki nesnelerin Durumların Dünyası / Varlık Olarak Dünya

Fiziksel nesnelerin olduğu veya fiziksel durumların dünyası.⁵ Fiziksel varlıkların her biri belli nitelikler ve amaçlarla donatılmış olduğundan bilginin konusu olabilirler. Bilim, varlıkları analiz edebileceği duyumlar çerçevesinde ele alır. Doğrudan olgulara dönüktür. Sıcak karşısında soğuk, olgun karşısında ham, durgunluk karşısında hareket bilimsel sınıflandırmalara ait örneklerdir. Çünkü sıcak-soğuk, ham-olgun, olguların yalnız bir yüzüne bakan hem de olguların yalnızca bir yanıyla ilgili sınıflandırmadır. Sözelimi, iki cisim arasındaki çekim gücü, hareket eden iki cismin ivmesiyle doğru orantılıdır, önermesi bilimsel bir önermedir. Bu önermede nicelik söz konusudur, deneysele, deney yoluyla doğrulanabilir ya da geçersiz kılınabilir. Bilimsel incelemeler, seçilen ve sınırlanan bir olgunun bir veya birkaç

² Karl R. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective” *Popper Selections*, (Edit: David Miller) New Jersey: 1985, Princeton University Press, 58.; “Three Worlds” The Tanner Lecture on Human Values, University of Michigan: 1978, (7), 143,144.

³ Ebu Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, İstanbul: 2005, Haz., Ahmet Vanlıoğlu, I/13-14.

⁴ Râğîb el-İsbehânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l Kur’ân*, İstanbul: 1986, Kahraman Yayınları, 248; Süleyman Uludağ, “Dünya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul:1994, 10 / 22-25.

⁵ K. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective”, 58.

sıfatı ile ilgilidir. Bu nedenle, varlıkların ve olayların doğasına ve geneline değil, bir yönüne bakarlar. Bilimsel önermeler ve çıkarımlarla bazı öngörülerde bulunulabilir. Üstelik bilimsel bir yasanın geçersizliği akla aykırı bir durum gerektirmez. Bilimsel yasalar, madde görünümündeki varlıklara aittir.⁶ Bu yüzden bilimsel önermeler ve çıkarımlar dinî meselelerin hiçbir sorusunu cevaplamazlar. Bilimsel bilgi yoluyla elde edilen veriler, dinî bir meselenin açıklanmasına sadece katkı sağlayabilir ve sadece yeni bir meselenin tartışılmasına zemin hazırlayabilir. Sözgelimi gen alanında yapılan çalışmalar ve çıkarımlar din alanında yeni tartışmaların çıkmasına, belki bazı meselelerin daha kolay açıklanmasına belki de karmaşık hale gelmesine yol açabilir. Daha önce yanlış anlaşılan bir meselenin yeniden aydınlatılmasına vesile olabilir. Fakat bunlar dinî bir soruyu cevaplayamazlar.

Din dilinde bu amaç ve gayelere/tabii yasalara gönderme yapılır, fakat bunlar bilimin konusu yapılarak sunulmaz. Bir elektronun kütlesinden ya da bir etkileşimdeki kuvvetten bahsetmez. Din, sadece bunların üzerinde düşünmeyi ve araştırmayı teşvik eder. Bilimsel anlamda varlığı anlama, tabii olguların özel bir yöntemle yorumundan ibarettir ve insanidir. Böyle olması gerektiği halde dinin, bu anlamda açıklamalara ve yorumlara yer verdiği yolunda bir çıkarım yapıp, bunu bilimsel dille okumak meseleyi çarpıtmanın bir yönünü, müşahade edilen varlık alanından başka gerçekliğin olmadığını ileri sürerek din dilini ve dinin esaslarını anlamsız görmek de diğer yönünü oluşturmaktadır.⁷ Her iki yaklaşımda sorunludur. Çünkü bilimsel bilgi, K. Popper'in deyişiyle sadece algılanabilir bilgiyi tanımlamak ve sınıflandırmak için bir girişimdir. Bu, gerçekliğinden şüphe edemeyeceğimiz doğrudan tecrübelerimizin ve hükümlerimizin düzenli takdiminden ibarettir.⁸ Oysa dinin varlığa ilişkin ifadeleri bir bütün olarak varlığın değerini ve manaya delaletini kapsamaktadır. Nitekim Mâtürîdî (v.333 /944) insan ve âlem üzerine yaptığı tahlilin ardından şöyle der: “tabiatta gözlenebilen her şeyde mutlaka akıllara hayret verici bir hikmet ve yaratıcısına sanatkarane bir işaret bulunmaktadır. Düşünürler bunun iç yüzünü anlamaktan ve yapısının düzenini açıklamaktan aciz kalmaktadır. Her bir düşünür sahip bulunduğu bunca hikmet ve bilgiye rağmen bunun mahiyetine akıl erdiremediğinin farkındadır. Bu ve benzeri zaruretler kâinata ait fevkaladeliklerin mucit ve yaratıcısının hikmetini de dillendirmektedir... Şunu belirtmek gerekir ki âlemin kendi başına vücut bulması ihtimalden uzak bir şeydir. Çünkü kendi yapısında ilme ve kudrete delalet eden hususlar vardır. Aciz ve cahil olandan böylesinin bulunması imkânsızdır. Varlığından önce yokluk damgasını taşıyan, var edildikten sonra da yok olmaya mahkûm bulunan maddede nasıl bulunsun ki.”⁹

Açıktır ki anılan iki anlama biçimi gerek bilgi kuramı gerekse amaç açısından birbirinden farklıdır. Öyle anlaşıyor ki tabii olguların neliğini, birbiriyle olan ilişkilerini anlamak bilimsel

⁶ Abdülkerim Suruş, *İlim ve Felsefeye Giriş*, (Çev: Barış Güler) Ankara: 1990, Endişe Yayınları, 81-85.

⁷ Bkz: Bertrand Russell, *Logic and Knowledge*, London: 1964, George Allen and Unwin Ltd., 205; Nejat Bozkurt, *20. Yüzyıl Düşünce Akımları: Yorumlar ve Eleştiriler*, İstanbul: 1995, Sarmal Yayınları, 191; Anthony Kenny, *What is Faith: Essays in the Philosophy of Religion*, New York: 1992, Oxford University Press, 33.

⁸ Karl Popper, “The Empirical Basis”, (Edit. David Miller) *Popper Selections*, New Jersey: 1985, Princeton University Press, 153.

⁹ Ebu Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü't Tevhid*, (Trc: Bekir Topaloğlu, Ankara: 2002, İSAM Yayınları, 30, 31.

bilginin konusudur. Din, bu noktada teşvik edici, yol gösterici olabilir. Varlığı anlama, dönüştürme, koruma ve kullanma noktasında belli değerler ortaya koyan din; varlığa ve hayata karşı duyarlı ve sorumlu olmanın ölçütlerini ortaya koyar. Öyleyse varlığın değerini ve delaletini temel alan dinî ifadeler ve çıkarımlar bilimsel ifadeler olarak okunamaz. Çünkü bu anlamdaki çıkarım, daha çok dinî inançları temellendirmeye dönüktür ve bu amaçla sınırlıdır.

2. Zihnî Durumların / Düşüncelerin Dünyası / Dünya Hayatı / Kültürel Dünya

Bilinç durumları dünyası veya zihinsel durumlar, hatta eyleme yönelik davranışsal eğilimler dünyası. K. Popper'e göre ikinci dünya veya öznel anlamda bilgi üzerine yoğunlaşan geleneksel bilgi kuramı, bilimsel bilgi çalışmalarına uygun değildir. Bilimsel bilgiye davranışsal, psikolojik ve sosyolojik yaklaşım öznel yaklaşımdır.¹⁰ Öznel yaklaşımın cazibesi büyük ölçüde nedensel olmasından kaynaklanmaktadır. Makul olmak gerekirse öznel yaklaşım, sonuçlardan önce nedenlerle ilgilendiğinden nesnel yaklaşımdan daha bilimsel görünür. Oysa nesnel bilgi alanında tüm bilimlerde olağan yaklaşım, sonuçlardan nedenlere doğrudur. Etki sorunu ortaya çıkarır, açıklanacak soruna ilişkin bilim adamı açıklayıcı bir hipotez inşa ederek sorunu çözmeye çalışır.¹¹

Bilgiye yönelik, yanlış öznel yaklaşımın nedenlerinden birisi, okuyucusu olmayan bir kitabın bir hiç olduğu hissidir. Bir kitabın bir okuyucusu ve anlayanı varsa ancak bir kitap olur. Yoksa üzerinde siyah noktalar bulunan kâğıttan başka bir şey değildir. Bu görüş birçok yönden yanlıştır. Bir kitap hiç okunmazsa bile bir ürün türü/kitap olarak kalır. Hatta bir kitabın herhangi biri tarafından yazılması bile gerekmez. Sözelimi bir dizi logaritma kitabı bir bilgisayar tarafından üretilip basılabilir. En iyi logaritma kitabı olabilir. Doğruluk düzeyinde logaritmalar içerebilir. Kütüphanelere gönderilebilir, ancak kullanım için elverişli görülmebilir. Veya onu kullanana kadar yıllar geçebilir. Veya insanlar, hiçbir şekilde onu kullanmayabilir. Yine de kitaptaki rakamların her biri nesnel bilgiyi içerir. Ayrıca herhangi bir kişinin herhangi bir kitabı okuyarak doğru veya yanlış, yararlı veya faydasız herhangi bir nesnel bilgiyi tam olarak alması nadiren gerçekleşir. Dolayısıyla bir şeyi kitap yapan şey, onun anlaşılabilirlik ihtimali veya potansiyeli, aynı zamanda yanlış anlaşılabilirlik ihtimali ve potansiyelidir. Bu potansiyel ve eğilim realize edilmeden açığa çıkamaz. Durumu daha iyi anlayabilmek için henüz okunmayan bu kitaplar, haleflerimiz tarafından deşifre edilebilir. Bir nesnel bilgi olarak deşifre edilebilir.¹²

Teolojik dilde dünya hayatı, dünya kurma ve dünyevilik insanla ilgilidir. Her insan topluluğu bir dünya kurma girişimidir ve bu girişimde din özel bir yer tutar. Dünya hayatı ifadesi, bütün canlıları içermekle birlikte, burada asıl olan varlığa değer katan ve anlam yükleyen insan, insanın kendi benliği ve hayatı, ayrıca diğer insanlarla birlikte kurduğu dünyadır. İnsanoğlunun kendisini kavraması, kültürel akla ve beşerin ortak aklına katılması bir eylemi biçimi olarak iç içe farklı dünyaların varlığını anlatır. • Bununla birlikte bir eylem biçimi

¹⁰ K. Popper, "Knowledge: Subjective versus Objective", 58. 63.

¹¹ K. Popper, "Knowledge: Subjective versus Objective" 66.

¹² K. Popper, "Knowledge: Subjective versus Objective" 67-68.

• Dünya ve insanın nesnelerle olan ilişkisini M. Heidegger daha farklı anlar. Onun dilinde 'dünya' kelimesi bizim kastettiğimiz çevre, nesnel yaklaşım veya bilimsel gözlemin algıladığı evren anlamında değildir. Belki onun

olarak dünya denildiğinde kültürel dünya kastedilir. Çünkü dünya kurma; birey, toplum ve tarih arasında kurulan diyalektiğin bir sonucudur. Bu diyalektik süreç; insanların hem fizikî hem de zihni faaliyetleriyle dünyaya doğru sürekli taşmalarını ifade eden aşamalardır. İnsanların kendi aslı üretici yeteneklerini, kendilerinden çok dışa dönük bir olgu olarak karşılayan bir realitenin, daha doğrusu hem fizikî hem zihni faaliyetlerinin sonucudur. Sözü edilen aynı realitenin kendisini bir kez daha objektif dünyanın yapılarından öznel bilincin yapılarına naklederken insanlar tarafından tekrar kendi içlerine mal edilmesi gibi aşamalar dünya kurma etkinliğinin anlamını ifade eder.¹³

Bir fert olarak insan kendisini bu diyalektiğin şu veya bu biçimde kurulduğu bir dünyada bulur ve bu dünyaya katılır. Dünya kurma sürecinde insan, kendi çabasıyla kendi enerjisini toplar ve kendisine bir istikrar temin eder. O biyolojik anlamda bir insan dünyasından sıyrılırken, beşerî bir dünya inşa eder. Bu dünya elbette ki kültürdür. Onun asıl amacı kendine yabancılaşan ve kaybolmakla yüz yüze gelen insan hayatı için sağlam bir yapı oluşturmaktır. Dolayısıyla bir dünyadan ve dünya kurmadan bahsettiğimiz zaman, insanla-dünya arasındaki ilişkinin ve dünyayı kurmada etkin olan süreçleri konuşuyoruz demektir.

Doğrudan insanî olan ve insanın kurduğu bu alana ilişkin bütün ifadeler belirtilen etkinliğin içinde bir yere sahiptir. Dolayısıyla insanî ilişkilere konu olan bu alanla ilgili olarak yer alan dinî ifadelerin tümü anlamlıdır. Hayatın içinde görülen, yaşanan ve tecrübe edilebilen konulardır: “İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın” (Maide 5: 2) “Ama hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde gece saatlerinde ayakta durup Allah’ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır” (Al-i İmrân 3: 113) “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyiniz” (İsra 17: 31) Hayatın farklı veçheleriyle ilgili olan üç ayet ve buna benzer dinî ifadelerin tümü hayatın içine dönüktür, tecrübe etmeye ve sınanmaya açıktır. Ancak dünya kurma etkinliğine medar olan kültürel akıl ‘kendi iç yeterliliğini kaybederek’ her türlü çarpıtmanın aracı olur ve dinde bunun bir parçası haline getirilirse yeni bir model oluşturma girişiminde bulunan kişiler, eleştirilerini dinî ifadeler ile kültürel ifadeler arasında bir ayırım yapmadan genelleştirebilirler.

Dünya hayatı, kültürel dünya söz konusu olduğunda fert olarak insanla herhangi bir toplum ya da insanlık arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Çünkü bir fert olarak insan gerek yaratılışı gerekse varlık içinde fonksiyonu açısından oldukça önemli, ancak bir fert olarak fani ve geçicidir. Oysa insanların bir araya gelmelerinden oluşmuş farklı toplumlar ferde göre daha uzun ömürlü, insanlık dünyası ise kıyamet gününe kadar varlığını sürdürecektir. Bunlar hem dünya kurma açısından hem de manevi kültürün karakterini taşıma açısından birbirinden farklıdır. Öyleyse dünyanın geçiciliğine ilişkin dinî metinler ferdin bu dünya ve öteki dünyaya karşı tutumu açısından okunmalıdır. Aksi takdirde dünya hayatını aşağılamak sonucuna ulaşılır. Özellikle Kur’ân’ın belirtilen anlamın dışında dünyayı aşağıladığını ileri sürmek ve savunmak

düşüncesi kendi dünyamız dediğimizde kastettiğimiz şeye daha yakındır. Dünya, tüm varlıklardan oluşan bir bütün değildir. O, insanoğlunun kendisini kavrama öncesinde var olan kuşatıcı bir anlayışın gösterdiği şekilde görünürlük ile çevrelenmiş ve içine gömülmüş olarak gördüğü bir bütündür. Richard E. Palmer, *Hermenötik*, (Çev: İbrahim Görener) İstanbul: 2002, Anka Yayınları, 178.

¹³ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, (Çev: A. Coşkun) İstanbul: 1993, İnsan Yayınları, 30

oldukça zordur. Dolayısıyla Kur'ân dilinde dünyanın değersiz ve geçici oluşuna dönük vurgular bu ayrıma bağlı olarak yeniden okunmalıdır.¹⁴ Daha açık ifade edersek, ferde dünyası ile kültürel dünya birbirine karıştırılmakta, ferde özgü olan durum genelleştirilerek ferdî geçicilik toplum ve insanlık içinde aynı düzlemde okunmaktadır.

Dünya hayatı ifadesinin, sosyolojik boyutunu açıklığa kavuşturmak için bu ifadeyi biraz daha açıklamamız gerekmektedir. Dünya hayatı, tüm bilinçli ve bilinçsiz yaşantıları içeren geniş bir ifadedir. Burada sadece insanı temel alarak konuşursak, insan dünyası/çevresiyle karşılıklı etkileşim içindedir ve etkileşim sırasında bilinç devreye girer. Sözü edilen etkinlik, değerlendirme yapma ve her şeyin farkına varma etkinliğidir. Daha doğrusu sorun çözen bilinçtir. Bu nedenle yaşantılar dünyası içerisinde özel bir yere sahip olan insanın dünyası bilinç dünyasıdır. Fakat insanın dünya kurma aktivitesi her zaman ve kaçınılmaz olarak kolektif bir girişimdir. Daha anlaşılır biçimde söylersek insanın kendi dünyasıyla olan ilişkisini sırf ferdî bir ilişki olarak tahlil etmek mümkün olsa bile, onun dünya kurma gerçeği her zaman sosyal bir gerçekliktir. İnsanlar ancak birlikte alet geliştirirler, birlikte dilleri türetirler, birlikte değerlere bağlanırlar. İnsan olmak bu etkileşim içinde bulunmak demektir. Daha iyi bir dünya kurmanın imkânlarını araştırmaktır.

Dil, insanın bakışı ile düşüncesini hem kendisini hem de evreni kavrayışını biçimlendirir. Her türlü etkinliği dil içinde sürdüren¹⁵ insan, kültürel sistemlerin ve medeniyetlerin kurucusudur. Çünkü insanî dil, sadece ifade ve iletişim ya da işaretler sistematığı değil, aynı zamanda oluşturulmuş aklın, yani bir kültürün dünya tasavvurunu içinde taşır. Doğru ve yanlış ya da tanımlayıcı önermelerin dil yoluyla dile getirilmesi; bilginin, daha özelden doğru ya da yanlış birbirinden dil yoluyla ayırmanın, dolayısıyla eleştiri yoluyla hayatı daha da geliştirmenin mümkün olduğunu onaylar. Eleştiri bir tercihi gerektirdiği gibi, daha iyi ve anlamlı olanı ayıklama girişimini de içerir. Eleştiri, kültürel birikimi hem tanımlar hem de güncelleştirir. Bu gelişme, yanılgılarımızın eleştirel ve bilinçli takipçisi olmamıza imkân sağlar. Çünkü eleştirel sorgulama olmazsa bilgi de olmaz.

Din-dünya ilişkisi açısından Tanrı dünyaya insanî dil yoluyla müdahale eder. Çünkü iletişim kurmanın, birtakım değerler ortaya koymanın, yanlışları düzeltmenin, eleştirmenin ve eleştiriye açık olmanın yolu budur. Bir şeyi adlandırmanın, açıklamanın, uzlaşmanın ve diyalog kurmanın yolu dildir. “Kur'ân Rahman ve Rahim'den indirilmiştir. Bilen bir toplum için ayetleri açıklanmış, Arapça okunan bir Kitap'tır.” (Fussilet 41: 2-3) “Biz, düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'ân yaptık.” (Zuhruf 43: 3) Mealleri verilen iki ayette, ilahî hitaba muhatap olan peygamberin içinde yaşadığı dilin, ilahî iradenin açılımı ve anlatımı için kullanılması; dilin, içinde yaşadığımız, içinde inandığımız ve içinde varlık kazandığımız bir gerçeklik olduğunu gösterir.

Dünya hayatı, yani insanlı kozmos, din dilinde *el-hayatü 'd-dünya* ibareleri ile ifade edilir. Bu durumda o, bir var olan olarak içeriksiz değildir. İnsanlı kozmos, tek başına mücerret bir varlık olarak değil, insan ile ele alınır. İnsan ile ifade edilen dünya fiziksel bir varlık olmayı

¹⁴ Durmuş Hocaoglu, *Laisizm'den Milli Sekülerizme*, Ankara: 1995, Selçuk Yayınları, 439.

¹⁵ Akşit Göktürk, *Sözün Ötesi*, İstanbul:1989, İnkılâp Kitabevi, 102.

aşar ve sosyolojik bir varlık alanına dönüşür. İnsandan ve insanî ilişkiler açısından soyutlanmış dünya, noksan bir dünyadır. Çünkü dünya, bir anlamda, anlamını insanın varlığından alır. İnsanın dünyadaki yerine değinen ilahî dinler öncelikle fert olarak insanın bütün varlıklar içerisinde özel bir yeri olduğunu ve maddeyi aşan boyutunu vurgularlar. Birey olarak fani ve geçici olan insanın, bir arada yaşama eğilimi ve yaşantılar dünyası içindeki özel yeri din dilinde sosyolojik boyut kazanır ve bu el-hayatü'd-dünya ifadesi ile tanımlanır. Dünyevi niteliğe dönüşen bu form bazen övülür bazen de eleştirilir. Çünkü burada sözü edilen şey: İnsanın yaşadığı hayatın niteliğidir. Din dilinde eleştirilen hayat tarzını biçimlendiren bakış açıları, tutum ve davranışlardır.

3. Eyleme Yönelik Davranışsal Eğilimler Dünyası

Eyleme yönelik davranışsal eğilimlerin, bilimsel düşüncenin nesnel içerikli dünyası. Bilimsel düşüncenin dünyası.¹⁶ K. Popper bu dünyaya ilişkin olarak Plato'nun formlar ve idealar, Hegel'in nesnel ruh, mutlak ruh anlayışına atıf yapar. Fakat kendi anlayışının diğerlerinden farklı olduğunu belirtir. Ona göre Plato'nun üçüncü dünyası Tanrısaldır, değişmez bir gerçektir. Oysa bilimsel bilginin dünyası olarak üçüncü dünya insan yapısıdır ve değişebilir. O sadece doğru teorileri değil açık problemleri, varsayımları ve çürütmeleri kapsar. Plato formlar ve idealar dünyası olan üçüncü dünyanın bize nihai açıklamalarda bulunacağına inanıyordu. Ona göre eğer bir şey mutlak idea güzelliğinden daha güzel bir şeyse, zaten mutlak güzellik içerisinde bazı şeyleri paylaştığı için güzeldir. Plato'nun nazarında üçüncü dünyanın elemanları formlar ve idealar şeylerin konseptleri olurlar. Veya şeylerin doğaları ve ruhları olurlar. Ancak teoriler, tartışmalar veya problemler olmazlar. Oysa biz teoriler, gerçekler ve tartışmalarla ilgileniyoruz.¹⁷ Hegel'e göre sanatsal yaratım içeren nesnel ruh ve düşünceyi içeren mutlak ruhun her ikisi de insan ürünü olmasına rağmen, insan yaratıcı değildir. Aslında evrenin ilahî öz bilinci veya varsayılan nesnel ruh insanı harekete geçirir. Kendi dönemindeki teolojik düşünceleri ile her şeye gücü yeten bir varlık olarak açıklar. Bu anlayışa karşılık K. Popper, bir insanın bir iş yaparken, yaptığı iş ile devamlı olarak bir alışverişte bulunması, onun yaratıcılığı üzerinde çok önemli bir etkide bulunduğu görüşünü ileri sürer. Gerçeğe yöneltilmiş düzenli fikirler, bilinçli eleştiriler ile yanlışların elenerek doğruların elde edilmesi sağlanır. Hataların giderilmesi ile nesnel bilginin büyümesine yol açacak, bu da nesnel duyu bilgisinin artmasına yol açacaktır. Bu durum nesnel gerçekliği geliştirecek ve nesnel gerçekliğe yaklaşmasını sağlayacaktır.¹⁸

Üçüncü dünya konusunda önceki düşünürlerden ayrıldığını ayrıntılı olarak açıklayan K. Popper şu değerlendirmeyi yapar: “Bilimsel bilginin teorisi olarak bilimsel problemlerin ve problem durumlarının, bilimsel varsayımların, bilimsel tartışmaların ve bilimsel kanıtların oynadığı rol; dolayısıyla bilimsel dergiler ve kitaplar, deneyler ve bunların değerlendirilmesi, nesnel bilginin büyük ölçüde bağımsız üçüncü dünya olarak incelenmesi epistemoloji olarak belirleyici bir öneme sahiptir.”¹⁹ Nesnel bilgiye dayalı çalışma yapanlar, kendi bakışlarının

¹⁶ K. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective” 66.

¹⁷ K. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective” 74-75.

¹⁸ K. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective”, 77.

¹⁹ K. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective” 63.

doğruluğunu iddia etmezler. Fakat araştırma programlarını geliştirirken neyin verimli olup, neyin verimli olmadığı ve hangi araştırmanın nesnel bilgi dünyasında daha fazla sonuç vadettiğine dair tahminlere dayalı olarak hareket ederler.²⁰

Nesnel bilgi dünyası, insan ürünü bir dünyadır. Teorilerin içerisinde başka teoriler, kanıtların içerisinde başka kanıtlar, problemlerin içerisinde başka problemler vardır ki bunlar üretilmemiş veya anlaşılmamıştır. Belki de hiçbir zaman insanlar tarafından anlaşılmayacak ve üretilmeyecektir. Böyle bir problem durumları dünyasının var olduğu tezi, pek çok kişiye son derece metafizik ve şüpheli gelecektir.²¹ Yeni problemler ve yeni objeler, önceki bağımsız nesnel dünyaya eklenir, bu tür yeni ilaveler, yeni amaçlanmamış gerçekler, yeni beklenmeyen durumlar veya yeni çürütmeler oluşturacaktır. Diğer bir deyişle biz bir problemle başlarız (P1, bunlara geçici çözümler ve teoriler üretiriz (TT), bunların bir kısmı veya tamamı yanlış olduğundan, yanlış kısımlar elenir, eleştirel tartışma veya deneysel faaliyetler vasıtasıyla elenirler (EE). Tüm bu çalışmalarımızdan yeni bir problem ortaya çıkar. (P2) Oysa bu problemler, biz çalışmaya başladığımızda çözmeye çalıştığımız özgün problemlerimiz değildir. Aynı zamanda üretim aşamasında ortaya çıkmaları için çalıştığımız ürünler de değildir. Bunlar çalışmamız esnasında istesek de ortaya çıkmasına engel olamadığımız sonuçlardır.²²

Üçüncü dünya, yani nesnel bilgi dünyasının öznel bilgi dünyasını/ikinci dünyayı etkilediğini ifade eden K. Popper “öznel bilincin dünyası olan ikinci dünyaya, özellikle bilim insanların öznel süreçlerine önemli oranda ışık tutmaya yardımcı olabilecek üçüncü dünyayı inceleyen nesnelci bir epistemolojidir”²³ çıkarımını yapar. Böyle bir ayrım yapmasının nedeni (a) bir yandan bilimsel bilginin üretimine, kişisel katkılarımızla bağlantılı problemler ile, diğer yandan hala üretilmiş olan bilimsel teoriler ya da bilimsel kanıtlar ve benzeri ürünlerin yapısıyla bağlantılı problemler arasındaki ayrımın sürekli olarak farkında olmaktır. (b) Üretim ve yöntemlerinin anlaşılması için yapılan bir çalışmada bile, elde edilmiş ürünlerin incelenmesi, üretim faaliyetlerinin kendisinden daha önemlidir. (c) Herhangi bir psikolojik veya sosyolojik konuyu direkt öğrenmek yerine, bunlara ait yöntemler, metodoloji veya bunların ürünlerine yönelik kuramların lehinde ve aleyhinde sunulan kanıtları incelemek daha faydalıdır.²⁴

Bu ayrımları yapan düşünür, nesnel düşüncenin içerikleri olarak tanımladığı üçüncü dünya ile ilgili olarak farklı yorumların olduğunu belirtir.²⁵ Nesnel düşüncenin içerikleri olarak tanımlana üçüncü dünya; bir yönüyle keşfedilmiş/oluşturulmuş bir dünyadır. Sözelimi tüm araçlarımız, makinelerimiz yok edildi ve bunların nasıl kullanılacağına ilişkin öznel bilgimiz de dâhil olmak üzere, tüm öznel öğrenmemiz yok edildi. Ama hayatta kalmak için kütüphaneler ve onlardan öğrenme imkânımız var. Açıkçası çok fazla acı çektikten sonra dünyamız yeniden yoluna girebilir. Eğer kütüphaneler ve öğrenme imkânımız da yok olursa o zaman dünyamız

²⁰ K. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective” 63.

²¹ K. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective” 68.

²² K. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective” 71.

²³ K. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective” 63-64, 70.

²⁴ K. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective” 66.

²⁵ K. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective”, 58.

yeniden ortaya çıkamaz.²⁶ Demek ki nesnel düşünce içerikli bir dünya var ve bu dünya fiziksel ve eylem dünyasından farklıdır. Diğer yönüyle bu dünya nesnel teoriler, problemler ve kanıtlar dünyasıdır. Nesnel teoriler, problemler ve kanıtlar üzerinden birçok şey keşfedilir. Demek keşfedilmeyi bekleyen dünya var. Beşerî hayatın tarihi serüveninde keşiflerin, icatların oluşturduğu nesnel içerikli sistemler ve kültürel dünyanın değişmesine yol açan araçlar böyle bir dünyanın varlığına işaret eder. Teolojik dilin amacı farklı olmasına karşın beşerin üretim biçimlerine, eserlere, hayat modellerine, yaşanmış hayat formlarına atıf yapar.

Üstü örtük dünya gerek din gerekse bilim yoluyla henüz anlaşılmamış, tam olarak bilinmeyen, fakat bilginin genişlemesiyle açılan ve bilinmesi mümkün olan dünyadır. Bilinmeye açık olan, ancak veriler yeterli olmadığından bilinmeyen dünyadır. Eğer anlam, algılanabilir ve deneylenebilir önermelerle sınırlı tutulursa bilimin birçok önermesi ve keşfetme gayretine dönük gayretleri ve varsayımları boşa çıkar. Bilim başlığı altında sıralanan ve dile getirilen birçok önermenin ucu açıktır. Henüz çözülmemiş fakat ifade edilebilen, kelimelere dökülen bir alan vardır. Nitekim ‘çok yakın bir gelecekte atmosferin dışına füzeler yardımı ile yerleştirilen gözlem uydularının yıldızları ve galaksileri, onlardan gelen X ve mor ötesi ışınlar yardımı ile gözlememize imkân sağlayacak ve bize tamamıyla yeni bilgiler verecek gelişmeden ve bunun aşamalardan, hatta eliptik, mercekli, iyi tanımlanamamış düzensiz galaksi şekillerden bahsedilmektedir.’²⁷ Böyle bir alan henüz keşfedilmemiş bir dünyadır. Bu alanla ilgili veriler olmadan dine atıf yaparak konuşmak anlamsızdır. Çünkü üstü örtük dünyayı keşfetmenin yolu bilim ve bilimsel araçlardır.

4. Beşerî Fiillerin Nihai Hükmü ve Karşılığı: Öteki Dünya

Keşfedilmeyi bekleyen üstü örtük dünya ile ilgili dinî ifadeler âlemin ve insanlığın geleceği ile ilgili konularda söz konusu olur. İnsana sorumluluğunu hatırlatma, barışa ve iyiliğe götüren eyleme yönlendirme, aşırı hırsların büyümesine kapılarak azgınlaşmasını engelleme amacına matuf olarak din dilinde böylesi ifadeler yer almaktadır. Üstü örtük dünya ile din dili arasındaki bağı bir misal ile açıklayabiliriz: “Yerküre o sarsıntıyla sarsıldığı zaman ve toprak ağırlıklarının çıkardığı zaman ve insan ne oluyor buna, dediği zaman işte o gün yer küre, tüm haberlerini söyler, çünkü Rabbin ona vahyetmiştir.” (Zilzal 99: 1-5) Kur’ân, korkutucu bir olaydan ‘gelecek bir zamana bağlı olarak bahsetmekte, yer ağırlıklarını çıkaracak ve tüm haberlerini söyleyecektir şeklinde bilinmez durumları içeren ifadeler kullanmaktadır. Bu ifadeleri gerekçe göstererek Kur’ân anlamsız şeyler söylüyor, sonucuna ulaşmak zamana yapılan atfı hiçe saymaktadır.

Söz konusu ifadelere anlamsız diyen birisine teist şöyle der: Bekle gör. Bir gün böyle bir durumla karşılaşacaksın. Kaldı ki din dili, kendi sistemi içinde buna bir açıklama getirir.²⁸ Sözgelimi ‘yer ağırlıklarını çıkaracak’ ifadesi iki şekilde açıklanmaktadır. (a) Yer, ölüleri

²⁶ K. Popper, “Knowledge: Subjective versus Objective”, 59.

²⁷ Roland Omnes, *Evren ve Dönüşümleri*, (Çev: S. Tameröğlu, H. Vehbi Eralp), Sarmal Yayınevi İstanbul: 1994, s.14.

²⁸ Bkz: Nadim Macit, “Teolojik Dilin İmkânı Üzerine: Fonksiyonel Analiz Mantığı” *G.Ü. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2002, 1-36.

kabirlerinden fırlatıp çıkaracaktır. ‘Kabirlerin içi dışına getirildiği zaman’ (İnfitar 82: 4) ayetine gönderme yapılarak açıklanır. (b) Yerin hazineleri meydana çıkacaktır. Evrenin dengesi bozulduğu için insanlar kıymetli madenleri görür, fakat iltifat etmezler.²⁹ Peki, bunlar ne zaman olacaktır? Cevap: Kıyamet günü ve öncesinde olacaktır. Kıyamet ne zaman kopacaktır? Cevap: Bunun bilgisi Allah’ın indindedir, fakat kıyametin birçok görünür işareti ortaya çıkacak ve aklını işleyenler zamanın yaklaştığını anlayacaklardır. İşaretler zuhur ettiği zaman insan nedir bu hal diye’ hayrete düşer. Bütün olayların vuku bulduğu bir zamanda ‘yer küre tüm haberlerini söyler.’ Lâfzî anlamda yerin haber söylemesi aklî değildir. Bu nedenle ‘yer konuşamaz’ diyerek din dilinin anlamsız olduğu ileri sürülemez. Çünkü yer kürenin bütün haberlerini söylemesi mecazdır. Yani yer kürede öyle hadiseler ortaya çıkar ki onlar lisan ile konuşma yerine geçer.³⁰

Üstü örtük durumu dile getiren ifadelerin yapısına bakılırsa ‘yer küre sarsıldığı zaman/toprak ağırlıklarının çıkardığı zaman’ şeklindeki şartlı ifadelerin cevabının, ‘o gün yer küre bütün haberlerini anlatır’ ifadesine bağlı olduğu görülür. Anılan ifade yapısı bize şunu söyler: Bunları mümkün görmüyorsan o günü bekle, sana her şey anlatılacaktır. Yani sınanabilir bir yönü var. Bir başka deyişle ifadenin kuruluşu açısından geleceğe gönderme yapan söz konusu ifadeler sınanabilir kapsamına girdikleri için anlam ifade ederler. Buna ek olarak Kur’an insanı ürperten ve gerçekleşeceğini ifade ettiği bir olaya niçin başvurur? Din dilinde insanın yapıp-etmeleri ve geleceği çok önemlidir. Ve geleceği yapıp etmelerine bağlıdır. Bu nedenle yöneltilen soruya verilen cevap şöyledir: Artık, kim zerre miktar bir hayır üretmişse onu görür. Ve kim zerre miktar şer üretmişse onu görür. (Zilzal 99: 7-8) Kur’ân’ın maksadı açısından hedef budur. Bu dünyada yapıp ettiklerimiz kimliğimizi oluşturur. Her insan yaptığıının kölesidir, bunun karşılığını görecektir. Hiç kimse elindeki imkânlara güvenerek azgınlık yapmasın. Bu bir ahlakî uyarıdır. Hayatın içinde karşılığı var mıdır? Evet. Tarih her şımaran ve azgınlıktan insanın ve gücün düştüğü acizliği anlatır. Çünkü ölçsüz ve ahlaksız güç, acizdir.

Din dili çok yönlüdür ve farklı fonksiyonları icra eder. Üstü örtük dünyaya ilişkin atıflar fikrî ve ahlakî duyarlılığı harekete geçirmeye yöneliktir. Uyarma ve insan hayatının ve geleceğinin görünenin ötesinde olanla ilişkili olduğunu misaller ve modeller ile anlatma gibi hususları kapsamaktadır. Din dili açısından kapsamını bu çerçevede belirlesek de üstü örtük dünyanın derinliği bize şunu hatırlatır: Varlık dünyası birbiriyle iç içe birçok gizliliği barındıran bir kitaptır. Gizli ve gizemli olana atıf yapan sadece din değildir. Bunu sadece dinî meseleleri temellendirmek için kullanılan bir araç görmek doğru değildir. Eğer böyle görülürse varlığı anlamaya yönelik çıkarımlar iman esasına dönüştürülür. Kur’ân’ın bu alanla ilgili olarak muhatabına telkin ettiği şey düşünmek / tefekkür etmektir.

Modern geleneğimizde bilim, algılanabilir bilgiyi tanımlama ve sınıflandırma girişiminden daha çok dinsel bir forma bürünerek algı oluşturmaktadır. Gerçekliğin doğasının belirlenmesinde nihai olarak başvurulacak, tarihsel olmayan bir matrisin var olduğunu esas alan anlayış ile hakikatin spesifik bir şemaya, teorik çerçeveye, hayat biçimine, topluma ve kültüre

²⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul: 1979, Eser Neşriyat ve Dağıtım; 9 / 6008-6009.

³⁰ Zemahşerî, *Keşşâf an Hakâiki’t Tenzil ve Uyûni’l Ekâvili fî Vücuhi’t Te’vil*, Beyrut: 2006, Daru’l Fikr, 4 / 286.

göre anlaşılması gerektiğini savunan anlayış arasında geçen tartışma henüz dengesine kavuşmamıştır.³¹ Ayrıca ideolojik saf tutma tekniğine bağlı olarak olgucu yaklaşımı bilimi yüceltme adına manevi bilimleri anlamsızlık parantezine almakta, hakikate ulaşmayı spesifik şemaya yerleştiren anlayışı vesile kılarak din dilini kendi sınırlarının dışına çıkarmakta ve her şeyi din diliyle izah etmeye kalkışmaktadır.

XIX. yüzyıl deneysel bilginin sıkça övüldüğü ve din dilinin ise eleştirildiği bir dönemdir. Bu dönemde bilimin insana bahsettiği kazanımlar ortadadır. İnkârı mümkün olmayan bir gerçektir. Bununla birlikte bu çağın en önemli özelliği bilimsel bilgi yoluyla her şeyin açıklığa kavuşturulacağı inancıdır. Mekanik kuramcılara göre bilim aracı sayesinde bilinmezler ortaya çıkarılacak ve her şey açıklığa kavuşturulacaktır. Hatta hareket kanunlarının bütün zamanlar için geçerli ve her şeyi ölçmenin ve tanımlamanın mümkün olduğu ileri sürülerek şöyle denilir: Siz dünyadaki atomcukların bu günkü hareketlerini belirleyin; biz tüm insanlığın geleceğini kesin olarak haber verelim. Olguculuk işte böyle bir yüzyılın eşliğinde ve böyle bir ortamın kalbinde büyümüştür. Olguculara göre ise bir şey hakkında deneysel bilgi yoksa o şey hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Bütünle, o bütüne ait olan bir parçayı eşit sayarak, deneysel bilginin çerçevesine sığmayan her şeyi bilinmez parantezine alan bu eğilim, kendi sınırlarını zorlayarak kendi kendini reddetmenin felsefi imkânını doğurmuştur. Oysa “bilime ilişkin insanî ve makul bir görüşe ulaşma amacımız varsa bilginin alanının bilimin alanından daha geniş olduğunu kabul eden bir bilgi anlayışı”³² geliştirmeliyiz.

Ünlü bilim filozofu K. R. Popper olgucu bakıştan hareket ederek belirtilen yaklaşımın sorunlu olduğunu şöyle dile getirir: Pek çok mümkün ve gerçek dünyalar vardır ki, oralarda bilgi ve düzen için yapılan araştırmalar başarısızlığa uğramaktadır. Ve hatta bilim yoluyla öğrendiğimiz dünyada bile, altında, hayat ve bilgi için yapılan araştırmaların yükselebileceği ve başarılı olabileceği şartların oluşumu sonsuza kadar mümkün gözükmemektedir.³³ Görüldüğü üzere söz konusu ifadeler hem bilimsel bilgi yoluyla her şeyi çözme iddiasının eleştirisidir hem de bir imkânlar alanı olarak birçok şeyin örtülü olduğu anlatmaktadır. Üstü örtük alanın varlığı ve genişliği her keşiften sonra bilinmeyen dünyayı anlamaya dönük faaliyetin kesintisiz bir süreç olduğunu göstermektedir.

Kendi sınırlarını zorlayan olgucu yaklaşımın anlamsızlığını ifade etmek için K. Popper şöyle der: Dünya hakkında bir şeyler öğrenmek için çalışsak, hatta bunu yapsak bile, yalnızca dünya hakkında birçok şeyi bilmediğimizi öğreniriz. Yine de bilgi yetersizliğinin bu durumu, şüphelerimizin birçoğunu gidermede bize yardımcı olabilir. Bildiğimiz çeşitli ve küçük ayrıntılarda farklı düşünürken, sınırsız cehaletimizde eşitiz.³⁴ Bu ifadeler, örtülü-keşfedilmemiş bir dünyanın varlığını, bilgimizin ise bu noktada ne kadar sınırlı olduğunu yeterince

³¹ Bkz: Richard J. Bernstein, *Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi: Bilim, Hermenoytik ve Praxis*, (Çev: Feridun Yılmaz) İstanbul: 2009, Paradigma Yayınları, 3-23.

³² R. J. Bernstein, *Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi*, 3.

³³ Karl Popper, “The Problem of Induction”, (Edit. David Miller) *Popper Selections*, New Jersey: 1985, Princeton University Press, 116.

³⁴ Karl Popper, “Theory of Knowledge” (Edit: David Miller) *Popper Selections*, New Jersey: 1985, Princeton University Press, 56.

anlatmaktadır. Popper'in ifadeleri bir anlamda bilimsel bilgi yoluyla her şeyin açıklığa kavuşturulup, mitlerden arındırılmış bir dünya bilgisine ulaşılacağı görüşünün sınırlarını aşarak kendini yıktığını anlatmaktadır. Bir şeyin kendi anlam sınırlarını aşması, sadece kendini eleştirmeye kapı açmaz, aynı zamanda başka bir şeye dönüşür. Din dilini bilim diline dönüştürmek ya da bilimi din diline dönüştürmek 'bilinmeyen dünyanın' kâhinliğine soyunmaktır. Oysa bilinmeyi keşfetmek ve bir değer üretmek 'heves ve ihtirası sorgulayan', kendi sınırlarını bilen ve farklı dünyaların olduğunu düşünen entelektüel mütevazılığın eseridir.

Teolojik dil, meseleyi insanın gelecek perspektifine taşır. İnanç ve ahlakî sorumluluğun gereği olan öteki dünyadan bahseder. Bütün kıymet çizgilerinin hareket noktası olan insanın dünyasını tabîi ve kültürel dünya üzerinden izah etmek, insanın gelecek perspektifini ve ahlakî tutumunu parantez içine almaya neden olur. Tüm ilahî dinlerin, yani teolojik dil sisteminin gelecek tasavvuru bulunmaktadır. Sözgelimi Hristiyanlık İsa Mesih'in ruhaniyetine iştirak etmeyi kurtuluşun esası görür ve öteki dünya saadetine bahseder. İslâm ise kurtuluşu iman ve salih amelde görür. İman edip, şahsını aşan, dış dünyada olumlu ve anlamlı değişimlere yol açan, benliğini kemale erdiren eylemleri yapan insanın öteki dünyada saadete ulaşacağını ifade eder. Teolojik dil sisteminin her üç dünya ile farklı açılarda bağlantısı olmasına karşın, beşerin geleceğine dönük bir öteki dünyadan bahsetmektedir. Bu hususu dikkate alırsak farklı bilgi sistemlerinden ve farklı dünyalardan söz edebiliriz.

Her dinin kurtuluş inancı ve gelecek vizyonu vardır. Hristiyanlığa göre kurtuluş İsa Mesih'in muhteşem görevine katılmakla gerçekleşir. Aynı zamanda kurtuluş inancı İsa Mesih'in kötülüğe karşı zaferi olarak algılanır. 'Ardından gelin' çağrısı, kurtuluş gizeminin iç dinamiğini anlatan bir çağrı olarak görülür. Nitekim Papa II. John Paul sonsuz yaşama kavuşmak için nasıl bir yol izlenmelidir, sorusunu Kitab-ı Mukaddes'e atıf yaparak cevaplar: Bir genç İsa Mesih'e sorar: Sonsuz yaşama kavuşmak için nasıl bir iyilik yapmalıyım? İsa Mesih cevap verir: Sonsuz yaşama kavuşmak istersen Tanrı'nın buyruklarını yerine getir. (Matta: 19 / 16-17) Hangi buyrukları sorusuna ise İsa Mesih, on emri ve hayata karşı duyarlı olmayı sağlayan davranışlar şeklinde cevap verir.³⁵ Fakat bütün bunların olmazsa olmaz esası: İsa Mesih'in muhteşem görevine ve kiliseye katılmak şarttır.

İslâm'a göre iman eden ve salih amel işleyenler ahirette mahzun olmayacaklardır. Yani kurtuluş kimsenin uhdesinde ve vesayetinde değildir. Nitekim Hz. Peygamber kızı Fatıma'ya şöyle der: "Ey kızım, sende nefsinin Allah'a ada, senin için de hiçbir şey yapamam." Buna göre İslâm'da kurtuluş servet, makam ve üstlenilen siyasi, sosyal ve ekonomik rolle bağlantılı değildir. Kurtuluş için herhangi bir kuruma ait olmak şart ve gerekli değildir. Önemli olan Allah'ın rızasını kazanmaktır. "Allah'ın onlardan razı olması hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş/başarı budur." (Tevbe: 9: 72) "Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse büyük bir başarıya ulaşmış olur." (Ahzâb 33: 71) Peki, kurtuluşa ermenin/ulaşmanın göstergesi nedir? İslâm açısından bunun cevabı açık ve nettir: İman eden ve salih amel işleyen kurtuluşa erer.

³⁵ Papa II. John Paul, *Bellek ve Kimlik*, (Çev: Sezer Soner) İstanbul: 2005, Neden Kitap, 41.

Her iki dinin ‘insanlığın geleceği ile ilgili’ ortaya koyduğu nihai amaç aynı olmakla birlikte izledikleri yöntem farklıdır. Papa VI. Paul kurtuluşun İsa Mesih vasıtasıyla olacağını belirterek, dışarıdan gelen herhangi bir düşünceyi kabul etme riskine girmeyeceğiz dedikten sonra ‘aklanmanın kaynağı İsa Mesih inancındadır’ (Galatyalılara Mektup 2 / 15-21) dinî ifadeye atıf yapmaktadır.³⁶ Papa II. John Paul ise şöyle der: Tanrı önünde aklanmak için insanın çabası yeterli değildir. İsa Mesih’in fedakârlığından sel gibi akan lütfet da gereklidir.³⁷ Kurtuluş Mesih ve Mesih’in bedeni olan kilise ruhaniyetine bağlılıktan geçer. İtikâdî esas olarak bu düşünce şöyle ifade edilir: Kiliseyi imanın saflığı içinde korumak için Mesih’in kendine özgü masumiyetin bir parçasını kiliseye bağışlamıştır. Papa kesin bir şekilde imana ve ahlaka ilişkin bir doktrin açıkladığında masumdur.³⁸

İnsan bedeniyle insan tabiatına takınan Tanrı’nın oğlu İsa Mesih masumdur, o masumiyetinin önemli bir parçasını ruhanilere ve kiliseye bahsetmiştir. Kurtuluşu uman bir insanın yapması gereken belirtilen masumiyetin ruhaniyetinde aklanmaktır. Dünyanın geleceği ile ilgili olarak yine İsa Mesih önemli bir rol üstlenir. Bir inanç esası olarak şöyle ifade edilir: İsa Mesih yeryüzüne dönecektir. Dünyanın sonunda, iyinin kötüyü karşı son zaferini kazanmak üzere melekleriyle birlikte ihtişamla gelecektir. İsa Mesih’in göğe çıkışından beri ihtişamla gelmesi yakındır. Sadece Baba, gününü ve saatini bilir. Yalnız O, geliş anını belirler.³⁹ Dünyanın ve insanlığın geleceği ya da dinî ifadesiyle insanlığın kurtuluşu (a) insan bedenine bürünmüş Tanrı İsa Mesih’e bağlanmak ve onun ruhaniyetinde aklanmaktan, (b) İsa Mesih’in yeryüzüne dönmesi ve dönüşü inanmaktan geçmektedir.

Tanrı’nın sıfatlarını İsa Mesih’e atfederek karizmatik kutsal şahsiyet inşa eden Hristiyanlar kendilerini Tanrı’nın oğlu ve sevgilisi olarak adlandırırlar. Teolojik seçkinciliğe ve üstünlüğe dayanan bu inanç, ruhani tekellerin üretilmesinin temel nedenidir. Kur’ân açısından bu iddia ‘kuruntu ve kurmaca’ dedikodudan ibaret olup, Ehl-i Kitap kaynaklıdır. “Yahudiler ve Hristiyanlar dediler ki, biz Allah’ın oğulları ve sevgilileriyiz. De ki: O halde niçin size günahlarınızdan dolayı azap ediliyor? Hayır, siz de O’nun yaratıklarından birer insansınız. Dilediğini affeder O. Dilediğine azap eder. Hem göklerin hem yerin hem de bunlar arasındakilerin mülk ve yönetimi Allah’ındır. Dönüş de O’nadır.” (Maide 5: 18) Kendilerini oğul ve sevgili konumuna yerleştirerek seçkin olduklarını, dolayısıyla Allah’ın kendilerine azap etmeyeceğini söyleyenlere karşı Kur’ân’ın tavrı açıktır: Kendilerinin özel olduğunu kulaktan kulağa yayan mensuplara denilecek söz: Siz de onun yaratıklarından birer insansınız.

İslâm açısından kurtuluş ‘iman ve amel-i salih’ esasına bağlıdır. İslâm açısından ‘özel ve seçkin kul olma sektörü’ bir temenni, kuruntudur ve dinî temellerden yoksundur. İsa Mesih’in yeryüzüne inişi ve insanlığın kurtuluş inancı da Kur’ân açısından geçersizdir. “İçlerinde olduğum sürece üzerlerine tanıktım. Sen beni vefat ettirince üzerlerine yalnız sen gözetleyici oldun. Ve sen zaten her üzerinde bir tanıksın. “(Maide 5: 117) İsa Mesih’in yeryüzüne inişi ve insanlığın kurtuluşu inancı Hristiyan kültürel evrenden İslâm’a taşınmıştır. Dünyanın geleceği için İsa Mesih’in

³⁶ Papa VI. Paul, “Ecclesiam Suam: Encyclical of Pope Paul IV On The Church”, (16 Ağustos 1964), 75.

³⁷ Papa II. John Paul, Bellek ve Kimlik, 37.

³⁸ Bkz: Michael Shaughnessy, *A Concise Catholic Catechism*, London, New York:2002, Burns @ Oates.

³⁹ M. Shaughnessy *A Concise Catholic Catechism*, 19.

etrafında birleşelim çağrısı başlangıç itibariyle kültürel etkileşimin, son zamanlarda ise siyasi bakışın ürünüdür. Siyasi geleceklerini Batı dünyasının gelecek tasavvuruna bağlayan kesimler, İsa Mesih'in yeryüzüne inışı meselesini iman esası haline getirmişlerdir.

Bazı dinî grupların 'Allah'ın rahmetine mazhar olduklarını ve kendilerine tabi olanların kurtuluşa erdikleri' şeklinde yayılan görüşler, tabiri caiz ise sokak efsanesidir. Böyle bir mesele rüyanın ve ilhamın değil, vahyin ve bilginin konusudur. Zaten İslâm'ın temel kaynaklarına göre öteki dünya; haberle, yani vahiyle bilinir. Bu konuda kendilerine özel bilgi verildiğini, ötelerden kalplerine bilgi ilga edildiğini ve 'kendilerine tabi olanların ahirete imanlı olarak gittiklerini' söyleyen 'kurtuluş tekelleri' Kur'ân'a aykırı hareket etmektedirler. Üstelik böyle bir seçkinciliği ve Allah'ın kendilerine özel muamelede bulunduğunu iddia edenler Yahudiler ve Hristiyanlardır. Kur'ân böyle bir anlayışı 'kuruntu' ifadesiyle damgalar, bilgiden kopuk, gerçek dışı bir iddia olduğunu vurgular ve eleştirir.

Kur'ân açısından 'daha hayırlı ve sürekli olduğu belirtilen öteki dünyayı' (Ankebut, 29/64) bilmenin yolu vahiyledir. Öteki dünya salt aklın konusu olmadığı gibi, ilhamın ve rüyanın konusu hiç değildir. Bu konuda kendisine özel bilgi verildiğini söyleyen kişi veya kişiler yalancıdır. Öteki dünya meselesiyle ilgili olarak şunu söylemek mümkündür: İslâm dininin temel esaslarından birisi olan öteki dünyanın dayanağı vahiydir/haberdir. Ancak akıl yoluyla açıklanması mümkündür. Nitekim Seyyid Şerif Cürcânî şöyle der: "Doğrudan habere dayanan ve habere bağlı olarak bilinen konular vahiyle bilinen konulardır. Bunlardan birisi de öteki dünya hayatıdır."⁴⁰ Bu konu: Ölüm, dirilişin imkânı ve insanın yapmış olduğu fillerin karşılığını görmesi ve bunlara ilişkin meseleleri içermektedir. Her kim ki bana gösterildi, kalbime ilga edildi, bana tabi olanların kurtuluşa erdiği bildirildi derse, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e iftira etmiş olur.

Öteki dünyanın bir mükâfat yeri olduğunu belirten Kur'ân meselenin farklı yönlerine değinir. Gerek varlık düşüncesi gerekse sorumluluk bilinci kazanma açısından yaptığımız atıflar bize şunu gösterir: Öteki dünya hayatını vahiy yoluyla öğreniyoruz. Fakat insanın ölümü ve yeniden dirilişi, sorguya çekilmesi ve amellerinin karşılığını görmesi akıl yoluyla bilinebilir. Burada belirtmemiz gereken husus şudur: Öteki dünya, bu dünya hayatından kopuk değildir. Öteki dünya hayatı yüksek değerlerin ve amellerin sonucudur. Bunun bağlamı da doğrudan insanın yaşadığı hayatın niteliğidir. Diğer bir deyişle kurtuluşun yolu iman, iyiliğe ve barışa götüren eylemdir.

Bir taraftan dünya hayatını süfli gösteren ve aşağılayan, diğer taraftan 'kurtuluş tekerciliğine' soyunanların bu meseleyi aldatma aracı olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Ancak bilinmelidir ki öteki dünyanın mahiyeti, hayatın neticelerine ve gayelerine bakar ve insanın yeryüzündeki çabalarının uzun vadede verdiği meyvelere yöneliktir. Dolayısıyla Kur'ân'ın eleştirdiği dünya, bu dünya hayatı değildir. Eleştirilen husus: Birçok kişiyi daha yüce ve geleceğe dönük gayeler uğruna çoğu zaman peşinden koşturan ve çekici görünen alçak değerler ve temel hedeflerdir. Kur'ân bu durumu ilginç bir misalle anlatır: Geçici olan ve insanın ahlakî sorumluluğunu parçalayan tutumları ve davranışları suyun üzerindeki köpüğe benzetir. Kalıcı olan ve hem dünya hayatında hem de öteki dünyada insana fayda sağlayan değerler ve tutumlar ise bereketli toprağa benzetilmektedir. (Ra'd: 13/17) "Dünya hayatında sadece dış yüzü bilirler, öteki dünya hayatından ise tamamen

⁴⁰ Seyyid Şerif el- Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Tunus: 1908, 8 / 217.

habersizdirler. (Rum: 30/7) ayeti hedef alınan yüksek gayelerden habersizliğin sürüklediği çürümüşlüğe işaret etmektedir.

Öteki dünyanın ölçütü mal, mülk ve makam değildir. İnsan zatını fiillerinde seyreder. İnsanın yapıp etmeleri kimliğini oluşturur. Ben kimim, sorusu gerçek cevabını yapmış olduğum eylemlerden alır. İnsanın geleceği şekillerin, sözlerin ve görüntülerin değil, inancın ve yaşantının bir sonucu olacaktır. Bu konuda dile getirilmesi gereken diğer bir konu şudur: Sorumluluğun nihai gayesi ve dünyada oluşturulan benliğin mükâfatlandırılacağı ya da cezalandırılacağı ahiret hayatı yapılan hataları, yanlışları ve zulümleri üzerimizden atmamızın ve tehir etmemizin dayanağı değildir. İnsanlar arasındaki ilişkiler açısından hukukun konusu olan, yani hak aramanın ve haksızlığa uğrayanın hakkını korumanın gereği olan ahlakî sorumluluğu ‘öteki dünyaya havale’ ederek sıyrılma imanın alameti değil, inancı kötüye kullanmanın göstergesidir.

Kurtuluş konusunda bilinen ve yerine getirilmesi gereken esas bir kez daha vurgulayalım: Kurtuluşun yolu iman, iyiliğe ve barışa götüren eylemdir. Daha doğrusu meselenin özeti şudur: Kim yararlı iş işlerse kendi lehinedir. Kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir. Rabbin kullara karşı zalim değildir.” (Fussilet 41: 46) Öteki dünyaya ilişkin dini ifadelerin anlamı belirtilen ilke açısından tartışılabilir. Kim yararlı iş işlerse/kim kötülük işlerse şeklinde şarta bağlı dinî ifade çürütülmeye değil, doğrulanmaya açıktır. Çünkü ‘insan ete kemiğe bürünmüş bir madde yığındır, yok olacaktır’ ya da ‘insanın yapıp etmeleri bir çıkarı izleyen tercihin ürünüdür’ gibi ifadelerin ucunu uzattığımız zaman işin özünde hiçbir fiilin ahlakî değerinden ve sorumluluğundan bahsedilemez. Bir fiilin ve davranışın ahlakî değeri yoksa diğer bir deyişle hayır üreten ile şer üreten arasında bir fark yoksa hukuktan ve insanın geleceğinden bahsedilemez. İnsan bitmez tükenmez anlam ve hak arayışı ‘gösterişin, ihtirasın, aldatmanın, haksızlığın’ hesabının sorulacağı bir dünya tasavvuruna açıktır. Dolayısıyla dinin bu yöndeki ifadeleri bilişsel bir içeriğe sahiptir. İnsanın geleceği konusunda kullanılan önermelere göre tercih edilebilir niteliktedir.

Sonuç

Olgucu yaklaşım, algılanabilir ve deneylenebilir ifadelerin dışına düşen din dilinin anlamsız olduğunu ileri sürer. Kendi sınırlarını zorlar, dünyayı olguların tümü olarak görür, dolayısıyla anlamı sınırlar. Oysa dünya hakkında bir şeyler öğrenmek için çalışsak, hatta bunu yapsak bile, yalnızca dünya hakkında birçok şeyi bilmediğimizi öğreniriz. Yine de bilgi yetersizliğinin bu durumu, şüphelerimizin birçoğunu gidermede bize yardımcı olabilir. Bildiğimiz çeşitli ve küçük ayrıntılarda farklı düşünürken, sınırsız cehaletimizde eşitiz.

Bilimsel bilgi yoluyla her şeyin açıklığa kavuşturulup, mitlerden arındırılmış bir dünya bilgisine ulaşılabileceği görüşü de kendi sınırlarını aşarak başka bir şeye dönüşmüş durumdadır.

Din dilini bilim diline dönüştürmek ya da bilimi din diline dönüştürmek bilinmeyen dünyanın kâhinliğine soyunmak olarak görünmektedir.

Eğer bilime ilişkin insani ve makul bir görüşe ulaşma amacımız varsa bilginin alanının bilimin alanından daha geniş olduğunu kabul eden bir bilgi anlayışı geliştirmemiz son derece önemlidir. Farklı dünyaların dilini aynı mantıkla okumak, nesneler dünyası ile kültürel dünyayı aynı mantıkla ve yöntemle okumak sorunlu bir yaklaşımdır.

Eyleme yönelik davranışsal eğilimlerin, bilimsel düşüncenin nesnel içerikli dünyasını son derece öznel ve hatta anlamsız kalıbına çekerek her şeyin söylendiği ve söylenen her şeyin müşterisi bulunduğu dünya sözün düştüğü dünyadır.

BİBLİYOGRAFYA

- BERGER**, Peter L.; *Dinin Sosyal Gerçekliği*, (Çev: A. Coşkun) İstanbul: 1993.
- BERNSTEIN**, Richard J.; *Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi: Bilim, Hermenoytik ve Praxis*, (Çev: Feridun Yılmaz) İstanbul: 2009.
- BOZKURT**, Nejat; *20. Yüzyıl Düşünce Akımları: Yorumlar ve Eleştiriler*, İstanbul: 1995.
- CÜRCANİ**, Seyyid Şerif; *Şerhu 'l-Mevâkıf*, Tunus: 1908.
- GÖKTÜRK**, Akşit; *Göktürk, Sözün Ötesi*, İstanbul:1989.
- HOC AOĞLU**, Durmuş; *Laisizm 'den Milli Sekülerizme*, Ankara: 1995.
- İSBEHAN**, Rağıb, *el-Müfredât fî Garîbi 'l Kur 'ân*, İstanbul: 1986.
- KENNY**, Anthony; *What is Faith: Essays in the Philosophy of Religion*, New York: 1992.
- MACİT**, Nadim; *“Teolojik Dilin İmkânı Üzerine: Fonksiyonel Analiz Mantığı”* Çorum: 2002.
- MATURİDİ**, Ebu Mansûr, *Kitabü 't Tevhid*, (Trc: Bekir Topaloğlu) Ankara: 2002.
- OMNES**, Roland; *Evren ve Dönüşümleri*, (Çev: S. Tameroğlu, H. Vehbi Eralp) İstanbul: 1994.
- PALMER**, Richard E.; *Hermenötik*, (Çev: İbrahim Görener) İstanbul: 2002.
- POPPER**, Karl; *“The Empirical Basis”*, (Edit. David Miller) *Popper Selections*, New Jersey: 1985
- “The Problem of Induction”, (Edit. David Miller) *Popper Selections*, New Jersey: 1985
- “Theory of Knowledge” (Edit: David Miller) *Popper Selections*, New Jersey: 1985.
- RATZINGER**; Joseph, *Europe: Today and Tomorrow*, San Francisco: 2007.
- “An Aggressive Secular Ideology Which Is Worrying” Rome:2004.
- Truth and Tolerance: Christian Belief and World Religion*, San Francisco: 2004, Ignatius Press.
- RAWLS**, John; *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması*, İstanbul: 2006.
- RUSSELL**, Bertrand; *Logic and Knowledge*, London: 1964, .
- SHAUGHNESSY**, Michael; *A Concise Catholic Catechism*, London, New York:2002.

Journal of Anglo-Turkish Relations / Volume 6 Number 2 June 2025

SURUŞ, Abdülkerim; *İlim ve Felsefeye Giriş*, (Çev: Barış Güler) Ankara: 1990.

ULUDAĞ, Süleyman, “Dünya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1994.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi; *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul: 1979.

WOJTYLA, Karol Jozef, / John Paul Papa II, *Bellek ve Kimlik*, (Çev: Sezer Soner) İstanbul: 2005.

“Ecclesiam Suam: Encyclical of Pope Paul IV On The Church”, (16 Ağustos 1964)

ZEMAHŞERİ, Ebu’l Kasım Mahmud, *Keşşâf an Hakâiki’t Tenzil ve Uyûni’l Ekâvili fi Vücuhi’t Te’vil*, Beyrut: 2006.